

Передмова

Пропонований довідник спрямований на забезпечення допомоги учням в опануванні шкільного курсу всесвітньої історії.

Тематика словника охоплює основні поняття, що стосуються всесвітньої історії від найдавніших часів до наших днів. Враховано нові підходи, що з'явилися за останні десятиліття в історичній літературі (у виданні використано матеріали багатьох підручників, посібників, довідників). Головним принципом викладу матеріалу є якнайширше охоплення і стисле розкриття понять і термінів, їх змісту і значень, використовуваних сучасною історичною наукою.

У теоретичному викладі матеріалу жирним шрифтом виділено імена історичні осіб, основні поняття і терміни.

Щоб допомогти учням у швидкому та якісному вивченні історичних фактів, пов'язаних з історичним минулим, до кожної (за винятком тих, де не йдеться про історичні події) теми подано хронологічний довідник. Представлені в ньому події відтворюють власне фактографічну основу всесвітньої історії. У багатьох випадках подано не лише саму суть подій, а й короткий коментар до них, зазначено їхні причини та наслідки. Більше уваги приділено політичним подіям, але відображено також і соціально-економічне та культурне життя.

У словнику персоналій, який також наведено в кожній (за винятком тих, де не йдеться про осіб в історії) темі, висвітлено діяльність представників різних політичних і соціальних таборів та ідеологічних напрямків крізь призму сьогодення. Чималу увагу приділено діячам культури, їхній науковій роботі та творчості. За допомогою життєписів політичних, військових, господарських і культурних діячів можна простежити основні віхи всесвітньої історії від найдавніших часів до наших днів.

Як свідчить практика, система освіти України відчуває брак посібників, зокрема довідкової літератури, пов'язаної з історичними термінами, визначенням і тлумаченням найважливіших понять. Саме вони допомагають зрозуміти ті чи інші події, засвоїти й узагальнити найголовніші історичні факти. Тому в посібнику до кожної теми подано також термінологічний словник, покликаний допомогти учням подолати труднощі, які постають під час засвоєння навчального матеріалу.

Наприкінці довідника вміщено додатки до нього, які також суттєво поповнять інформаційний арсенал школяра.

1. Життя людей за первісних часів

Всесвітньою або загальною називається історія, що розповідає про шлях усього людства від найдавніших часів до наших днів. У ній учені виділяють такі періоди: історія стародавнього світу (від найдавніших часів до V ст.), історія середніх віків (V–XV ст.), історія нового часу (XVI–XIX ст.), новітня історія (XX — початок XXI ст.).

Епоха стародавнього світу як перший період в історії людства вивчає історію тих народів, які пройшли повний цикл свого розвитку від початку до занепаду, і тих народів, які колись створили високу культуру й нині продовжують свій історичний шлях. Ці народи досягли у свій час вершин цивілізації, збагатили матеріальну та духовну культуру людства технічними винаходами, чудовими творами мистецтва, моральними вченнями (релігіями).

Учені дізнаються про минуле з історичних джерел, які поділяються на речові та писемні пам'ятки народів, а також їхні мови, традиції, вірування, легенди, перекази, пісні, свята, що сягають далекої давнини. Оскільки назви давніх народів не збереглися, вчені послуговуються умовними назвами, користуючись поняттям археологічної культури.

Походження людини та її життя на світанку історії — чи не найбільша таємниця на Землі. Нині більшість учених підтримують одну теорію: людина вийшла з природи. Процес антропогенезу був тривалим і його поділяють на ряд етапів: архантроп («олдовейська людина», пітекантроп, синантроп), палеоантроп (неандерталець), неоантроп (кроманьйонець, людина сучасного типу).

Учені також домовилися називати добу, коли людина робила свої знаряддя з каменю, кам'яним віком на відміну від II–I тис. до н. е., які називають відповідно бронзовим і залізним віком. Найдовшим з усіх був кам'яний вік, що тривав близько двох мільйонів років. Його умовно поділяють на палеоліт (давній кам'яний вік), мезоліт (середній кам'яний вік), неоліт (новий кам'яний вік) та енеоліт (мідно-кам'яний вік).

Найдавніші люди споживали дари природи, трохи згодом навчилися полювати, цей період називають добою збирачів і мисливців. Першими простими знаряддями праці були ручне рубило, палка-копачка і важка палиця — кий. У період неоліту людина переходить від збиральництва і полювання до рільництва та скотарства, також виникає ремесло, тобто відбувся перехід від привласнювальних до відтворювальних форм господарства, що називають ще неолітичною революцією.

Найдавніші люди жили первісним стадом (праобщиною), оскільки разом було легше боронитися від хижих звірів і добувати їжу. Перехід до обшинного ладу стався на межі пізнього палеоліту. Поступово виникають колективи родичів, що ведуть спільне господарство, живуть разом — роди, головою кожного з них був вождь. Йому допомагали старійшини, яких шанували за життєвий досвід. Споріднені роди, які жили поруч, об'єднувалися в племена. Отже, первісний колектив людей, пов'язаних родинними зв'язками є родовою общиною (громадою). У період розпаду первісного та зародження класового суспільства їй на зміну приходить сусідська (інакше — землеробська, сільська, територіальна) община. Вона складалася з окремих родин, не пов'язаних між собою родинними зв'язками.

У часи пізнього палеоліту вже зароджується мистецтво. Уже неандертальці не покидали своїх небіжчиків напризволяще, а ховали їх у могилах, кладучи з ними різні речі. Тобто зародки духовної культури з'явилися ще раніше, а щодо пізнього палеоліту можна стверджувати, що у людей того часу вже розвивалося почуття краси. Найпов-

ніше це виявлялося у наскальному живопису, зразків якого знайдено чимало на стінах печер, де жили первісні люди. Знайдено також браслети та інші прикраси з орнаментами, малюнки, музичні інструменти, які є яскравими пам'ятками первісного мистецтва.

У цей період з'являється релігія. Одним із перших видів вірувань людей був анімізм — віра в існування душ і духів, тобто фантастичних, надприродних, надчутливих образів. У первісних мисливців виникла віра, що тварина була далеким і всемогутнім предком певної групи родичів, так виник тотемізм. Первісні люди були беззахисні перед силами природи, вважали, що грізні явища треба задобрювати. Так виникла віра у надприродні властивості предметів — фетишизм, де фетиші — це обереги або талісмани, які допомагають господареві в житті. Ще одним видом первісних вірувань була магія — обряди, пов'язані з вірою у здатність людини надприродним шляхом впливати на інших людей, тварин, явища природи. Вона виникла в ту епоху, коли людина була безсила в боротьбі з природою. Первісні люди здогадувалися, що чергування протилежних явищ є основою світового порядку.

Хронологія

Близько 2 млн років тому — поява найдавнішої людини в Африці («олдвейська людина»).

Понад 500 тис. років тому — поява пітекантропа в Європі.

500–400 тис. років тому — поява пітекантропа в Китаї («синантроп»).

80 тис. років тому — поширення «неандертальської людини» в Європі.

40 тис. років тому — поява «романьйонської людини» в Європі.

17–16 тис. років тому — розквіт «печерного живопису» в Європі.

12 тис. років тому — винайдення лука і стріл, приручення собаки.

Початок обробітку землі.

6 тис. років тому — початок виплавки міді.

5 тис. років тому — становлення перших великих цивілізацій.

Терміни

Аборигени (від лат. «від початку») — корінні жителі країни чи місцевості; те саме, що й «автохтони».

Анімізм (від лат. «душа, дух») — віра в існування у людей, тварин, рослин, предметів незалежної основи — душі, яка нібито може позитивно чи негативно впливати на природу, с-во і саму людину. Характерний для всіх сучасних релігій.

Антропогенез (від гр. «людина» і «виникнення») — процес виникнення та формування фізичного типу людини, первинного розвитку її труд. діяльності, мови і сусп. відносин.

Антропология (від гр. «людина» і «наука, слово») — наука, яка досліджує походження, розвиток, біологію, закономірності морфофізіологічної о-ції людини, її рас і поширення рас на земній кулі.

Архантроп (від гр. «стародавній» і «людина») — найдавніша людина (пітекантроп, синантроп та ін.).

Археологічна культура — сукупність споріднених речових пам'яток, здобутих під час археологічних розкопок, які розташовані на певній території та належать до одного часу (наприклад, трипільська, черняхівська, культура кулястих амфор, шнурова, зрубна к-ра).

Археологічні пам'ятки — матеріальні залишки людської діяльності.

Зміст

Передмова.....	3
Основні скорочення.....	4
Абревіатури.....	6
1. Життя людей за первісних часів.....	7
2. Давній Єгипет.....	14
3. Передня Азія.....	18
4. Давні Індія і Китай.....	23
5. Давня Греція.....	28
6. Давній Рим.....	39
7. Середньовічний світ Західної Європи.....	50
8. Середньовічне суспільство.....	60
9. Релігійно-церковне життя середньовічної Європи.....	65
10. Візантія. Арабський світ.....	72
11. Культура Західної Європи в V–XV ст.....	78
12. Слов'яни та їхні сусіди.....	85
13. Індія. Китай.....	99
14. Великі географічні відкриття: зустріч цивілізацій.....	102
15. Людина ранньої Нової доби.....	106
16. Реформація і Контрреформація.....	108
17. Західноєвропейські держави в XVI – першій половині XVII ст.....	112
18. Культура Західної Європи XVI – першої половини XVII ст.....	121
19. Польська держава і Московське царство.....	128
20. Криза старого порядку. Початок модернізації.....	137
21. Країни Сходу.....	155
22. Світ наприкінці XVIII – у XIX ст.....	161
23. Країни світу наприкінці XVIII – у XIX ст.....	164
24. Утвердження індустріального суспільства в провідних державах світу.....	200
25. Міжнародні відносини в останній третині XIX ст. – початку XX ст.....	206
26. Культура народів світу наприкінці XVIII – у XIX ст.....	210
27. Перша світова війна та її наслідки.....	226
28. Світ у 20–30-х рр. XX ст.....	237
29. Росія — СРСР у 1917–1939 рр.....	247
30. Країни Центральної та Східної Європи в 20–30-х рр. XX ст.....	265
31. Країни Азії, Африки та Латинської Америки в перші десятиріччя XX ст.....	274

32. Міжнародні відносини в 1930-х рр. Назрівання Другої світової війни.....	282
33. Розвиток культури у перші десятиліття ХХ ст.....	287
34. Новітня історія. Світ у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.....	299
35. Зміни у світі внаслідок Другої світової війни. Міжнародні відносини. Холодна війна.....	313
36. США у 1945 – на початку ХХІ ст.	323
37. Країни Західної Європи (1945 р. – початок ХХІ ст.).....	331
38. СРСР. Нові незалежні держави.....	344
39. Країни Центральної та Східної Європи (1945 р. – початок ХХІ ст.).....	374
40. Розвиток провідних країн Азії, Африки та Латинської Америки в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.	388
41. Розвиток культури (1945 р. – початок ХХІ ст.). Світ на початку ХХІ століття.....	401
Додатки	414